

УДК 368.914

**Н. А. Цікановська**, канд. екон. наук,  
Черкаський інститут банківської справи  
Університету банківської справи НБУ<sup>©</sup>

## НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

*Критично проаналізовано підходи вчених до визначення принципів діяльності недержавних пенсійних фондів. Аргументовано, що такі принципи мають бути доповнені принципами забезпеченості, гласності та спадковості. Втілення удосконаленого переліку принципів у діяльність фондів сприятиме реалізації їх соціально-економічного призначення.*

*Ключові слова: недержавні пенсійні фонди, принципи діяльності, соціально-економічне призначення.*

**Постановка проблеми.** Недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) є особливими фінансовими інститутами, спеціально створеними для цілей пенсійного забезпечення. НПФ пропонують громадянам реалізацію власної стратегії матеріального забезпечення на пенсії, що дозволить задовольнити індивідуальні запити та очікування працюючих громадян щодо рівня матеріального забезпечення по закінченні трудової діяльності. Водночас НПФ постають у ролі специфічних інститутів фінансового посередництва, які акумулюють заощадження широких верств населення для здійснення довгострокових інвестицій. Незважаючи на соціально-економічну значимість діяльності НПФ, фонди не набули широкого розповсюдження на вітчизняному фінансовому ринку. Те, що НПФ не реалізують свого призначення повною мірою, означає, що принципи, на яких базується їх діяльність, не знаходять свого практичного втілення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Принципи діяльності НПФ розглядали у своїх працях окремі вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед яких варто відзначити І. Ахтарієва, О. Неліпович, О. Писарєва, А. Таликову, О. Туманову та інших. Незважаючи на значний науковий доробок вчених, запропоновані ними підходи не дозволяють повною мірою скласти уявлення про принципи діяльності НПФ, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

**Метою статті** є проведення критичного аналізу положень законодавства та підходів вчених щодо визначення принципів діяльності НПФ і на цій підставі формування удосконаленого їх переліку, максимально повне втілення якого сприятиме реалізації соціально-економічного призначення фондів.

**Виклад основного матеріалу.** Поняття “принцип” походить від латинського “*principium*” (засада, першооснова, основа), яке означає “найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що пояснюють природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості” [3, с. 365]. У редакції В. Даля принцип – це “наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають, а також основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, тобто вихідна першооснова, основне положення, вихідний пункт, передумова будь-якої теорії, концепції” [2, с. 431].

Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” [7] передбачено 15 принципів недержавного пенсійного забезпечення, а саме:

- 1) законодавче визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
- 2) зацікавленість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- 3) добровільність створення пенсійних фондів юридичними, фізичними особами та їхніми об’єднаннями;
- 4) добровільна участь фізичних осіб і вибір виду пенсійної виплати;
- 5) добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників;
- 6) економічна зацікавленість роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників;
- 7) неможливість необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- 8) рівноправність усіх учасників, які беруть участь в одній пенсійній схемі;
- 9) розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів його засновників і роботодавців – платників пенсійного фонду, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій;
- 10) визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника;
- 11) гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих законом;
- 12) цільове та ефективне використання пенсійних коштів;
- 13) державне регулювання розміру тарифів на послуги;
- 14) відповідальність суб’єктів за порушення норм закону;
- 15) державне регулювання та нагляду.

Зважаючи на те, що діяльність НПФ в Україні регламентується Законом України [7], принципи недержавного пенсійного забезпечення,

визначені цим законом, вважаємо базовими принципами діяльності вітчизняних НПФ. Водночас деякі з наведених принципів, на нашу думку, можна поєднати. Наприклад, принципи добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, добровільної участі фізичних осіб і вибору виду пенсійної виплати, а також добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників, пропонуємо поєднати в один принцип – принцип добровільності. Також можна поєднати в один принцип заінтересованість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні та економічній заінтересованості роботодавця щодо здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників. У принцип регульованості можуть бути поєднані принципи державного регулювання розміру тарифів на послуги та державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення і нагляду за його здійсненням.

Цікавим є підхід до визначення принципів діяльності НПФ, викладений у Законі Угорщини “Про приватну пенсію та недержавні пенсійні фонди” [8]. Зокрема цим законом закріплено такі принципи:

- самоврядування, коли фундаментальні рішення, пов’язані з НПФ, приймають члени НПФ;
- самостійності вибору НПФ, який означає, що стосується членів НПФ не повинно бути проявів дискримінації за релігійними, расовими, етнічними, політичними, віковими або статевими ознаками;
- взаємності, який полягає в тому, що члени НПФ спільними зусиллями накопичують кошти, потрібні для забезпечення виплати пенсійних допомог і функціонування НПФ;
- права власності, за яким кошти, внесені до НПФ кожним із його членів, є їхньою приватною власністю, яка може бути успадкована або на одержання якої може бути призначений бенефіціарій;
- гарантування виконання зобов’язань перед членами НПФ як самим НПФ, так і Гарантійним фондом НПФ, а також центральним бюджетом на умовах, передбачених законом;
- закритості економіки, тобто націленості діяльності НПФ винятково на забезпечення виплат пенсійних допомог;
- безпечного ведення економічної діяльності НПФ;
- обережності, який означає, що особи, які провадять діяльність від імені НПФ, повинні бути максимально ретельними в інтересах членів НПФ;

- гласності та захисту прав на одержання інформації про діяльність НПФ;
- порівнянності показників діяльності НПФ, що сприяє реалізації принципу самостійності вибору НПФ.

Відзначимо, що окремі принципи діяльності угорських НПФ схожі з принципами, оговореними українським законодавством. Так, принцип самостійності вибору НПФ (розтлумачується як відсутність дискримінації членів фондів) [8] можна зіставити з принципом рівноправності учасників [7]. Подібними є також принцип гарантованості (виконання зобов'язань перед членами НПФ) [8] та дещо ширший за змістом принцип гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих законом [7]. Натомість принципом, який відображає особливості угорського законодавства з діяльності НПФ, є принцип самоврядування, відповідно до якого всі фундаментальні рішення, пов'язані з фондом, приймаються членами фонду. В Україні такі рішення приймаються органами управління НПФ, до яких належать Рада фонду та збори засновників фонду.

Також вважаємо недоцільним розмежування принципів безпечності (ведення економічної діяльності НПФ) та обережності (особи, які провадять діяльність від імені НПФ, повинні бути максимально ретельними в інтересах членів фонду), оскільки безпечність, на нашу думку, містить у собі обережність ведення діяльності фонду.

До того ж принципи безпечності, приватної власності на внесені кошти та гласності, які відсутні у вітчизняному законодавстві, є досить важливими, оскільки вони сприяють реалізації прав громадян на недержавне пенсійне забезпечення, тому такі принципи повинні бути враховані в діяльності НПФ.

Відповідно до рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку щодо управління НПФ діяльність НПФ повинна спиратися на принципи внутрішнього контролю, розкриття інформації, відшкодування збитків учасників або бенефіціаріїв НПФ, заохочення прийняття оптимальних рішень з управління НПФ, а також своєчасного та належного виконання цих рішень, прозорості діяльності; регулярного аналізу та оцінки показників роботи НПФ [9].

З нашої точки зору, принцип розкриття інформації можна поєднати з принципом прозорості діяльності фонду, оскільки прозорість діяльності неможлива без інформаційної прозорості, тобто без розкриття інформації про діяльність фонду. Уточнення також потребує принцип відшкодування збитків учасників або бенефіціаріїв НПФ. Вважаємо, що такі збитки повинні відшкодовуватись у разі, якщо вони були отримані з вини суб'єктів управління НПФ, наприклад, у разі

порушення ними норм законодавства з шахрайським умислом або через некомпетентність.

Науковець І. Ахтарієв [1] переконаний, що діяльності НПФ властиві такі принципи, як:

- відсутність гарантованості, обов'язковості та пропорційності пенсійного забезпечення через НПФ;
- інваріантність (самостійність) діяльності бенефіціаріїв, який полягає в можливості самостійного розпорядження коштами в процесі розміщення їх на свій розсуд, що обумовлено договірною основою відносин вкладника і учасника НПФ;
- доступність недержавного пенсійного забезпечення через НПФ для всіх громадян, зокрема тих, які не мають трудового доходу.

Стосовно принципу договірної основи відносин, запропонованого дослідником, зауважимо, що відносини з недержавного пенсійного забезпечення, у першу чергу, ґрунтуються на нормах законодавства, оскільки істотні умови пенсійного договору (контракту), як правило, ретельно прописуються у відповідному законі.

Близьким за змістом, але водночас оригінальним є подання принципів діяльності НПФ А. Таликовою [10]. За її міркуваннями, такими принципами є:

- самоокупність, під яким дослідниця розуміє необхідність виплати пенсій тільки за рахунок власного майна НПФ;
- фінансова незалежність, тобто НПФ має фінансові зобов'язання лише перед клієнтами, тобто вкладниками й учасниками НПФ;
- повна відповідальність, коли НПФ одноосібно відповідає за збереження пенсійних активів.

Вважаємо, що самоокупність є однією з умов фінансової незалежності НПФ, тож розмежування відповідних двох принципів вважаємо недоцільним. До того ж переліки принципів запропонованих як А. Таликовою, так і І. Ахтарієвим, вважаємо досить обмеженими, такими, що потребують розширення та доповнення.

В економічній літературі також триває дискусія стосовно наявності страхового принципу в діяльності НПФ. Так, О. Туманова вважає, що “фонди страхових компаній чи недержавних пенсійних фондів формуються на колективних принципах внесками страхувальників чи учасників, що дає змогу віднести ці фонди до страхових” [11, с. 19].

Досить плутану позицію займає О. Писарєв, який зазначає, що “за своєю сутністю НПФ є ощадними інститутами. Проте виплату пенсій на визначений строк слід розглядати як результат спеціального страхування, при якому баланс внесків і виплат пенсій визначається за страховими принципами” [6, с. 2].

На думку О. Неліпович, НПФ можуть пропонувати як ощадні, так і страхові або змішані ощадно-страхові пенсійні схеми. Ощадні схеми НПФ відрізняються тим, що в таких схемах не враховуються ймовірності дожиття кожного учасника фонду, передбачається успадкування накопичень, відсутня солідарність учасників у забезпеченні виплат, обумовлюється конкретний термін виплат. Натомість страховим схемам притаманні виплата пенсій з урахуванням імовірностей дожиття застрахованих осіб, солідарність учасників, немає успадкування накопичень [4, с. 59].

На нашу думку, наявність чи відсутність страхового принципу в діяльності НПФ обумовлюється положеннями національного законодавства. Так, відповідно до Закону України “Про недержавне забезпечення” [7] НПФ можуть виплачувати лише пенсії на визначений строк або одноразові пенсійні виплати. До того ж розмір таких виплат визначається, виходячи з обсягу накопичених, на індивідуальному пенсійному рахунку коштів і кількості пенсійних виплат протягом визначеного періоду. У разі, якщо при виході на пенсію учасник НПФ бажає отримувати довічну пенсію, то накопичені кошти повинні бути переведені з НПФ до страхової компанії для придбання довічного ануїтету. На підставі цього можна зробити висновок, що в Україні НПФ не використовують страховий принцип у своїй діяльності.

Натомість згідно із Законом Російської Федерації “Про недержавні пенсійні фонди” [4] НПФ є особливою організаційно-правовою формою некомерційної організації соціального забезпечення, винятковими видами діяльності якої є діяльність із недержавного пенсійного забезпечення, діяльність як страховика з обов’язкового пенсійного страхування та діяльність як страховика з професійного пенсійного страхування. Отже, у Російській Федерації НПФ можуть використовувати страховий принцип у своїй діяльності.

Отже, в економічній літературі висвітлюються різносторонні погляди вчених-економістів на перелік принципів функціонування НПФ, які доповнюють один одного. На нашу думку, кожний з наведених підходів має право на існування.

На основі узагальнення результатів критичного аналізу положень законодавства та підходів вчених щодо визначення принципів діяльності НПФ пропонуємо власний перелік таких принципів, наведений на рисунку 1.

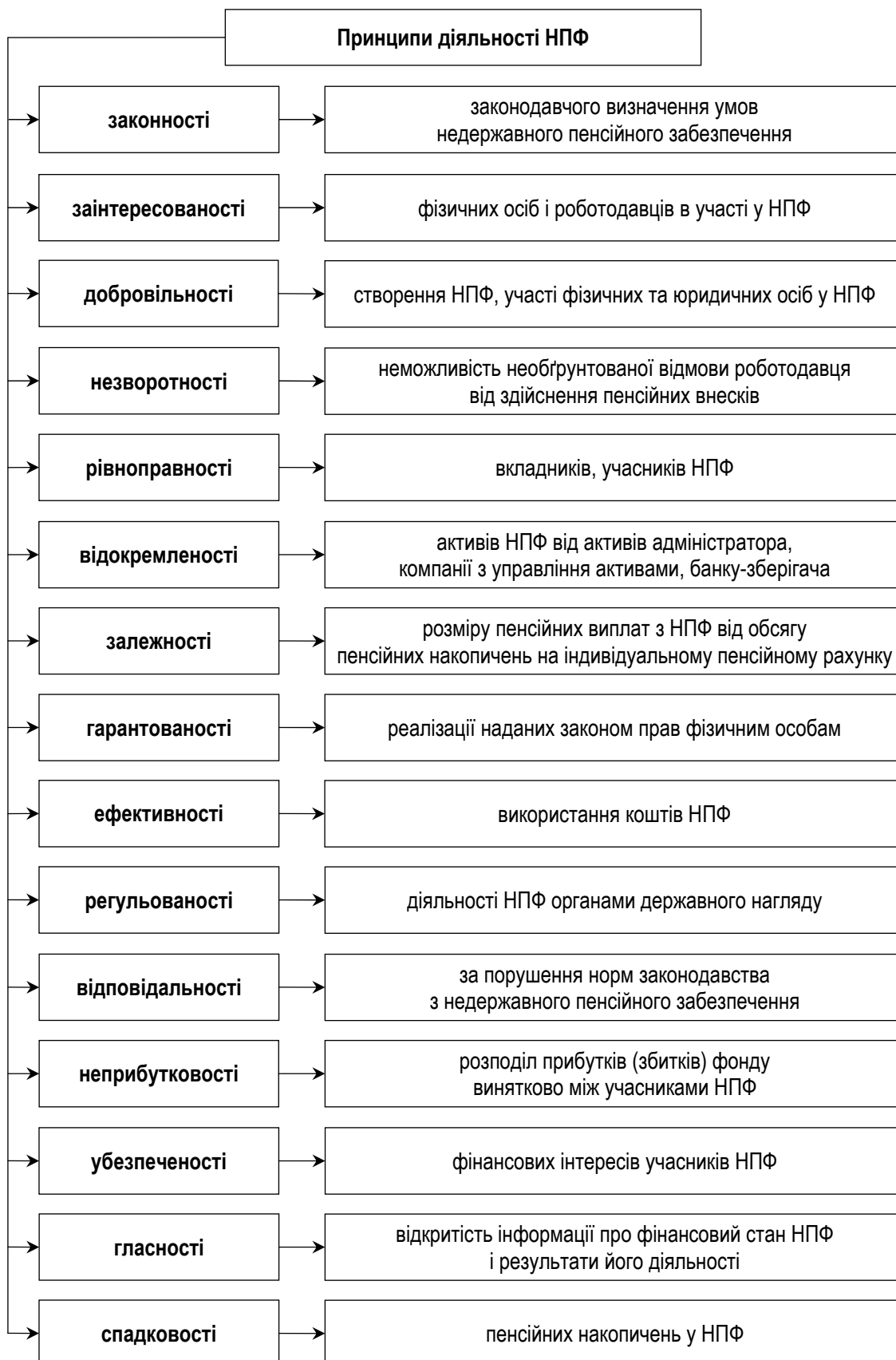


Рисунок 1 – Принципи діяльності НПФ

Запропонований перелік принципів діяльності НПФ, по-перше, враховує принципи, визначені Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” [7], по-друге, додатково включає принципи неприбутковості, убезпеченості, гласності та спадковості. Запропонований перелік не є вичерпаним, у ньому відображені найбільш важливі, засадничі принципи діяльності фондів. Дотримання таких принципів у практичній діяльності НПФ дозволить реалізувати соціально-економічне призначення фондів.

**Висновки.** У результаті систематизації принципів діяльності НПФ, висвітлених у положеннях законодавства та економічній літературі (законності, заінтересованості, добровільності, незворотності, рівноправності, відокремленості, залежності, гарантованості, ефективності, регульованості, відповідальності, неприбутковості), аргументовано, що вони мають бути доповнені принципами убезпеченості, гласності та спадковості.

У наш час важливим завданням держави є створення передумов для максимально повної та ефективної реалізації принципів, закладених в основу діяльності НПФ. Для подальшого розвитку НПФ необхідне вдосконалення законодавчої бази, яка регулює їхню діяльність, у напрямках підвищення зацікавленості працівників і роботодавців до участі в НПФ, зокрема за рахунок проведення гнучкої податкової політики щодо бізнесу, підвищення ефективності державного нагляду, зокрема при реєстрації, ліцензуванні та контролі за поточною діяльністю НПФ, забезпечення належного рівня захисту пенсійних накопичень і поліпшення інформаційної відкритості результатів діяльності цих фінансових інститутів.

### *Список літератури*

1. Ахтариев И. А. Управление финансовыми активами негосударственного пенсионного фонда : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.10 / И. А. Ахтариев ; Уфимский госуд. авиац. техн. ун-т. – Екатеринбург, 2008. – 23 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. 3. – 877 с.
3. Краткий этимологический словарь русского языка / под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Учпедгиз, 1981. – 404 с.
4. Неліпович О. В. Пенсійні схеми з участю недержавних пенсійних фондів у країнах з ринковою економікою / О. В. Неліпович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 2. – Т. 1. – С. 58–62.
5. О негосударственных пенсионных фондах : Федеральный закон от 7 мая 1998 г. № 75-ФЗ, с изменениями.
6. Писарев О. Г. Настав час ґрунтовно взятися за пенсійне страхування / О. Г. Писарев // Україна-business. – 1999. – № 42–43. – с. 2.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV, зі змінами.



8. Про приватну пенсію та про недержавні пенсійні фонди : Закон Угорщини № LXXXII від 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pension.kiev.ua/files/HungarianPPF\\_u\\_Zh.pdf](http://pension.kiev.ua/files/HungarianPPF_u_Zh.pdf).
9. Рекомендації ОЕСР щодо управління пенсійними фондами [Електронний ресурс]. – С. 15. – Режим доступу : [http://www.pension.kiev.ua/files/oecd\\_guid\\_pf\\_govern\\_ua.pdf](http://www.pension.kiev.ua/files/oecd_guid_pf_govern_ua.pdf).
10. Талькова А. И. Негосударственные пенсионные фонды в России: закономерности развития и совершенствование управления: автореф. дис. канд. экон. наук : 08.00.10 / А. И. Талькова ; Госуд. ун-т упр-ния. – М., 2010 – 22 с.
11. Туманова О. А. Особливості діяльності з недержавного пенсійного страхування в Україні / О. А. Туманова // Фінанси, банки, інвестиції: науковий вісник. – 2010. – № 1. – С. 17–20.

Отримано 11.11.2014

### *Summary*

In the article it is critically analyzed approaches of scientists to definition of the principles of non-state pension funds. It is argued that these principles should be supplemented by such principles as safety, transparency and continuity. The introduction of such principles to the activities of the funds will contribute to the realization of socio-economic objectives of the funds.

Keywords: pension funds, principles, social and economic purposes.